

ELŐSZÓ

DOI: 10.18030/socio.hu.2018.1.1

A *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* és az *Intersections EEJSP* a mai napon, kollegánk és barátunk 70. születésnapján, egy időben, ikreként bocsátja útjára Szalai Júliának szentelt különszámait, melyben összesen 16 írás jelenik meg olyan szerzők tollából, akik pályájuk során együtt dolgozhattak az ünnepelttel, vagy legalábbis sokat merítettek gondolataiból, írásaiból. E két folyóirat-szám jól illusztrálja Juli munkásságának sokszínűségét, nemzetközi és hazai beágyazottságát. Miközben különválasztottuk a magyar szociológia Juli szakmai életútjának különböző szakaszaihoz kapcsolódó, meghatározó témáiban született magyar nyelvű írásokat és a nemzetközi szintén is visszhangot kiváltó témákban íródott angol nyelvű tanulmányokat, úgy gondoljuk, hogy a hazai társadalomtudomány és szociológia e két fontos folyóiratában egyszerre megjelenő cikkek együtt tudják majd méltóképpen köszönteni Julit.

Szalai Júlia munkásságának kezdeti éveiben, évtizedeiben, részben kapcsolódva a pályán előtte járó nagy mesterek, Ferge Zsuzsa, Losonczy Ágnes, Kemény István kutatásaihoz (és megküzdve édesapja, Szalai Sándor tekintélyének súlyával), már felvillantotta azokat a témákat, kutatási területeket, módszertani eszközöket, amelyek a mai napig elkísérték. A családi munkamegosztás időmérleggel is tetten érhető egyenlőtlenségeit, az óvodai férőhelyeknek a nők munkába állásával és a jellegzetes női foglalkozásokkal kevésbé, inkább a szocialista munkaerő-gazdálkodással összefüggő bővítését a rá már akkor is jellemző alapossággal vizsgálta, a számok, a statisztikai adatok tüzetes elemzését összekapcsolva az adott kérdésre irányuló kvalitatív, elsősorban interjúkból nyert forrásokkal. A rendszerváltás utáni szociálpolitikai munkásságát, amelyben a társadalombiztosítási rendszer kritikáját és diszfunkcióit éleslátóan elemezte, mintegy előre jelezte az *Egészségügy betegségei* című 1986-os monográfiája.

A rendszerváltást kutatói munkásságának kiteljesedése idején élte meg, és ez a magyar társadalmat alaposan megrázó és a társadalmi struktúrákat átrendező folyamat törvényszerűen fordította érdeklődését az átmenet – az államtalanítás, a piacgazdaságra való áttérés, a nagy elosztó rendszerek átalakítása – vesztesei, a leszakadók különféle csoportjai felé. Az ekkor folytatott kutatásainak meghatározó része a társadalmi kirekesztés, az elesettség és a szolidaritás kérdéseivel foglalkozott, amelyeket nagyon sok szemszögből, sok oldalról, elméleti és empirikus, társadalomtörténeti és összehasonlító módszerekkel, különféle megközelítésben vizsgálta. A hazai szociológia-szociálpolitika tudományterületén elsősorban az államszocializmus, majd a rendszerváltozás utáni, posztoszocialista időszak állami redistribúciós rendszerének, a szociális ellátó rendszereinek szakértőjeként vált

¹ *Messing Vera*: tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, és Center for Policy Studies, CEU. *Neményi Mária*: Professor Emerita, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet. *Szikra Dorottya*: tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

ismertté – többek között az egészségügyi kutatásaival (*A „szociális” és „egészségügyi” rendszer határán* 1998) és a társadalombiztosítás változó érdekviszonyaival és anomáliáival foglalkozó írásaival (*Uram! A jogaimért jöttem!* 1998). Az elmúlt évek talán legmeghatározóbb publikációjának ebben a témakörben a 2007-ben megjelent *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon* című kötete nevezhető, melyben a rendszerváltás óta a jóléti újraelosztásban végbement változások mélyreható elemzésén keresztül mutatja be, hogy az állami újraelosztásért folytatott küzdelem hogyan erodálja a jogegyenlőség elvét és annak intézményes gyakorlatát, hogyan szorítja a társadalom széles rétegeit a társadalom peremére, és járul ezáltal hozzá a társadalom végletes kettéosztottságához. Szalai Júlia sokat idézett kutatásai szerint a nagy elosztórendszereken kívül rekedtek a „jóléti fogda”, azaz a mind átláthatatlanabbá váló helyi szintű szociálpolitika jutott, amely már a 2000-es évek elején is egyre kevésbé működött jogszerűen és kiszámíthatóan.

A fenti szociálpolitikai munkákkal szervesen összefügg tudományos tevékenységének másik fontos vonulata, amely a marginalizáció, a szociális és etnikai alapú kirekesztődés kérdéskörére irányult, jellemzően az általa vezetett átfogó, hazai és nemzetközi összehasonlító kutatások keretei között. Ennek jegyében születtek fontos kutatásai a nemi, társadalmi osztály-, vagy etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés és az ezek mögött álló, a közvetítő személyeken túl az intézmények működési gyakorlatában is tetten érhető mechanizmusok vizsgálatától kezdve a kirekesztett csoportok jogainak, jogfosztottságának kérdéskörén keresztül a politikai szerepvállalás kérdéséig. Az e kutatásokat összegző írásai, szerkesztett kötetei a hazai szakirodalomban, az akadémiai és közpolitikai gondolkodásban meghatározó szerepet töltenek be, és újabb és újabb generációk számára bírnak forrásértékkel. Ilyen a társszerkesztőkkel együtt szerkesztett *Cigánynak születni* (2000), a *Kisebbségek kisebbsége* (2005), és újabb kötetei, az *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad politikai törekvései* (2017) vagy a cigányság helyzetét nemzetközi viszonylatban vizsgáló *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts* (2014). De a társadalmi kirekesztődés kérdésköréhez sorolható az utóbbi évek talán legjelentősebb kutatása, az oktatási rendszerek faji/etnikai különbségeit létrehozó és fenntartó mechanizmusait vizsgáló, Európa kilenc országára kiterjedő kutatás (*EDUMIGROM*), melynek szakmai vezetője volt, és melynek eredményei a Palgrave kiadó által 2014-ben megjelentetett *Migrants, Roma and Post-Colonial Youth in Education across Europe* című kötetében olvashatóak. Szintén vezető kutatója volt egy, a korai iskola elhagyás okait, mintázatait vizsgáló európai kutatási konzorciumnak (*ReSLEU*). Meghatározóak írásai a roma vagy egyéb stigmatizált csoporthoz tartozó gyerekek iskolai (tanári) leértékeléséről, valamint a társadalmi előítéletek iskolai osztályozásban megjelenő jelentőségéről.

Kutatói figyelme azonban nem csak az évszázados, rendszereken átívelő, az egymást követő generációk életében bűvópatakként fennmaradó, a társadalmi viszonyrendszereket konzerváló, a mobilitást akadályozó folyamatok vesztesei, a társadalom peremére szorultak csoportjai felé fordul, hanem kiterjed a társadalmi hierarchia csúcsán lévők irányába is. Ezt bizonyítják többek között az évek óta a magyar vállalkozók körében visszatérően folytatott szociológiai kutatásai, melyek gyümölcsei a *Vállalkozók, vagy polgárok?* (2004) és annak folytatása, a *Tíz évvel később – magyar nagyvállalkozók európai környezetben* (2014) című kötetek.

Szalai Júlia kutatásainak tematikai gazdagságán túl módszertani sokszínűségét is meg kell említenünk. Bár eredetileg közgazdászként, a matematikai statisztika irányából érkezett a szociológiába, munkái soha nem

szorultak csupán az egyik vagy másik módszer által biztosított lehetőségek korláta közé. Könnyedén mozog a „legkeményebb” módszer, a többváltozós matematikai statisztika elvárásrendszerében ugyanúgy, mint a kvalitatív módszerek (életút interjúk) világában. Teheti ezt nemcsak azért, mert módszertanilag sokszínűen képzett, hanem mert igazi jó szociológusként elsősorban a feltárandó, megértendő problémákat, magyarázatra váró jelenségeket látja maga előtt, és ezekhez alkalmazza változatos eszköztárát, nem pedig fordítva. Épp ezért tudnak művei nagyot szólni a szakmában és a szakmán túl is.

És végül, talán legfontosabbként azt is illusztrálja a két különszám, hogy Juli nemcsak szakmailag, de emberileg is nagyon fontos sokunk számára: a kutatások, a szakmai és a személyes barátságok gyakran egymást átfedve, egymásra épülve alakultak, fejlődtek immár hosszú évtizedek óta.

A Szalai Júliát köszöntő két folyóiratszám a születésnapos tematikus, módszertani és diszciplináris sokszínűséget igyekszik tükrözni. A *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* különszáma a 90. évéhez közeledő *Losonczy Ágnes* esszéjével indít. Ágnes Juli mentora, kollégája, együttműködésük a 60-as évek végén kezdődött és a mai napig fontos baráti és szakmai kapcsolatban állnak. Megható írásában Ágnes a jövő generációja felé „nyújtja kezét” és adja át kérdéseit, kutatási témáit, „... *hogy amit elkezdtem, elkezdünk építeni, azt tovább vigyék.*” Az *Intersections* különszámát pedig *Barbara Hobson* (University of Stockholm) esszéjével indítjuk, amelyben a szerző Julival közös munkáira visszatekintve írja le, hogy hogyan kapcsolódott Juli a közép-kelet-európai romák helyzetének elemzésével a Nancy Fraser által felrajzolt újraelosztás versus elismerés paradigma vitához, kibővítve és a nyugati társadalmakon kívül is használhatóvá téve a szociológia e meghatározó elméleti keretét.

Mindkét folyóiratszám szerzői törekedtek arra, hogy írásukkal valamiképpen kapcsolódjanak Juli fő kutatási kérdéseire. A *Socio.hu*-ban két cikk is foglalkozik az ünnepezt szívéhez közel eső témával, az elismerés politikájával. *Vajda Róza* írásának fő kérdése, vajon milyen következményekkel jár a romák elismerése szempontjából a társadalmi egyenlőtlenségekkel és az ezeket alátámasztó diszkriminációval szemben az etnicitást előtérbe helyező, kulturális perspektíva. Feloldható-e az az ellentmondás, amely a diszkriminációellenes küzdelem és a csoportérdekek képviselése között áll fenn. *Dupcsik Csaba* tanulmánya pedig a Szalai Júlia által is osztott és a magyarországi cigányság helyzetére alkalmazott elismeréspolitikai irodalom meghatározó munkáinak kritikai újraelemzésével a leegyszerűsítő „többség–kisebbség” dichotómiát kívánja meghaladni, már csak a csoportok meghatározásának esszencialista felfogásával szemben vallott konstruktivista megközelítés alapján is. Felveti a különböző lehetséges elismerés-igények közti konkurenciaharc kérdését is, vagyis azt, hogy az egyik csoport sérelmének tematizálása adott esetben egy másik csoport sérelmének forrásává válhat.

Juli állami újraelosztással és társadalombiztosítással foglalkozó munkáihoz négy cikk kapcsolódik. *Simonovits András* és *Stefan Domonkos* írása (*Socio.hu*) a posztoszocialista EU-tagállamokban tekinti át a rendszerváltás utáni nyugdíjreformokat. Következtetésük szerint a tizenegy ország közül egyik sem találta még meg a tökéletes megoldást: egy olyan nyugdíjpolitikai eszközkombinációt, amely ötvözné a fenntarthatóságot a hatékonysággal és az elégségességgel. *Voszka Éva* cikke (*Socio.hu*) a legfontosabb jóléti elméleteket, és azon belül kiemelten a keynes-i teóriát gondolja újra innovatívan az államosítás szempontjából, és arra jut, hogy ezek a folyamatok szerte Európában szilárd elméleti alapok nélkül indultak el.

Terry Cox (Intersections) a „megkettőzött jóléti állam” (*bifurcated welfare state*) Juli által kidolgozott elméletét köti össze az esping-anderseni jóléti kapitalizmus gondolatával, és arra jut, hogy ez a fogalom a kelet-európai, „hibrid” jóléti rendszerek megértéséhez ad különösen hasznos fogódzót. Dósa Mariann (Intersections) egy Magyarországon ritkán tárgyalt, de Juli (és jelen viszonyaink) szempontjából központi kérdés részletes elméleti elemzését adja: hogyan függ össze a demokratikus szocializáció (a demokrácia „tanulása”) a szociálpolitikai ellátások sugallta üzenettel? Dósa azt javasolja, hogy magukat a jóléti ellátásokat is tekintsük az állampolgári szocializáció alakító tényezőjének. Ha így járunk el, azt láthatjuk, hogy az elmúlt évtizedek hazai jóléti reformjai rombolóan hatottak a demokratikus szocializáció lehetőségére is.

Kende Ágnes (Socio.hu) Julival közösen folytatott európai összehasonlító kutatásuk (*SOLIDUS*) alapján írt cikkében a roma tanulók iskolai kudarcával szemben tehetetlen vagy közömbös közoktatási rendszert két olyan oktatási programon keresztül szemlélteti, melyek eltérő módon, az oktatási rendszer eltérő szegmenseiben működnek, de egyaránt a kirekesztettségben élő roma gyerekek iskolai kudarcaira igyekeznek válaszolni. A két bemutatott kezdeményezés közös jellemzője, hogy a fősodortól eltérő szemléletük miatt nem voltak képesek beépülni a közoktatás rendszerébe, annak partvonalán működnek. Virág Tünde (Socio.hu) egy cigányfalu perspektívájából mutatja be a migrációt, valamint a személyes kapcsolatháló szerepét a romák országokon átívelő elvándorlásában. A tanulmány szerint a cigány közösségek igen heterogének társadalmi kapcsolataik tekintetében: a magasabb társadalmi státuszú romák differenciált, sokszínű kapcsolathálózatot képesek mozgósítani külföldi munkavállalás és költözés érdekében, míg az alacsony státuszú (szegény, marginálizált helyzetben lévő) romák a zárt, etnikai alapon szerveződő hálózatokon keresztül tudnak külföldön munkát vállalni – jellemzően informálisan, ami tovább erősíti kirekesztett és kiszolgáltatott helyzetüket. Durst Judit és Nyíró Zsanna írása (Intersections) a társadalmi mobilitás rejtett, nem számszerűsíthető költségeit elemzi magyarországi diplomás romákkal készült interjúk alapján. Cikkükben fiatal romák személyes élményein keresztül mutatják be, hogy a kíváncsnak tartott társadalmi felemelkedésért milyen árat kell a roma fiataloknak (elsősorban nőknek) megfizetniük, és hogy dilemmáik, veszteségeik feldolgozásában tudnak-e etnikai alapon szerveződő támogató csoportokra támaszkodni. Árendás Zsuzsa, Messing Vera és Zentai Viola (Intersections) egy olyan írással köszöntik Julit, amely a romák társadalmi és munkapiaci kirekesztésének megoldását keresi. Képzett romák piaci cégeknél történő elhelyezkedésének lehetőségeit és akadályait térképezik fel roma fiatalokkal és nagy multinacionális cégek HR képviselőivel készített interjúk alapján. Bemutatják, hogy a roma fiataloknak – viszonylagosan magas képzettségük ellenére – milyen hátrányokkal kell megküzdeniük egy nyílt versenyhelyzetben, és hogy e hátrányokat a cégek mennyiben érzékelik, és hogyan válaszolnak azokra.

Szalai Juli egyik legfontosabb témájával, a szolidaritással foglalkozik Feischmidt Margit írása (Socio.hu). A 2015-ös ún. menekültválság idején létrejött, menekülteket segítő civil kezdeményezések résztvevőivel készült interjúk tartalomelemzése alapján azt mutatja be, hogy a menekültekkel való szolidaritás miként épült a társadalmi kategorizáció és identifikáció meglévő folyamataira, és hogy melyek azok a társadalmi víziók, amelyekre az önkéntesség a kormányzati ellenkampány nyomása közepette is támaszkodni tudott.

Takács Judit írása (Socio.hu) a többi tanulmánytól eltérő módon kapcsolódik Szalai Julihoz. Az Állambiztonsági Levéltárban folytatott kutatásai alapján az intézményesített homofóbia „stratégiai” hasznosítását

mutatja be két, egyházi személyekkel kapcsolatos kompromittálási eljárásról, melyek – joggal – emlékeztetik a Juli édesapja, Szalai Sándor elleni állambiztonsági lejáratozó hadjáratban alkalmazott operatív eljárásra, melyet részleteiben Gál Éva történész tárt fel. Ahogy az „Akadémikus” lejáratozása esetében történt, az egyházi személyek kompromittálása is lehallgatások, megfigyelések, ügynökök alkalmazása, valamint névtelen levelek segítségével történt, és kiválóan működött annak ellenére, hogy az érintettek az egyik esetben nem is voltak homoszexuálisok.

Laki Mihály írásában a rendszerváltás után felemelkedő, és gyorsan helyzetbe került vállalkozókról szóló közös kutatásuk folytatásából készült írással köszönti Julit. Bemutatja két évtizedre visszatekintő kutatásuk főbb kérdéseit, vezérfonalát és annak változásait, majd egy eddig hiányzó kulcsszereplő, Sánta János nagyvállalkozó élet- és vállalkozás történetét mutatja be, és gondolja tovább rajta keresztül közös munkájuk magyarázatait. Végül, de nem utolsósorban, Juli köszöntésére készítette Erőss Gábor a Szalai Juli és Claire Schiff által szerkesztett, a Palgrave Macmillan Kiadó által megjelentetett kötet (*Migrant, Roma and Post-Colonial Youth in Education across Europe. Being 'Visibly different'* 2014) méltatását, mely az egyik legnagyobb európai összehasonlító kutatás eredményeképp készült el.

Voltak többen, akik nagyon szerettek volna írni, de személyes, családi helyzetük vagy egészségi állapotuk végül megakadályozta őket abban, hogy írásuk elkészüljön. A teljesség igénye nélkül: Silvia Carrasco, Havasi Éva, Kovács Éva, Szász Anna, Tardos Katalin, Fiona Williams elköteleződése és szándéka ellenére nem tudta végül az ikerszámban írással köszönteni Julit. És biztosan voltak sokan olyanok, akikhez nem jutott el a felhívás, és most utólag rossz érzéseket táplálnak irányunkban. Tőlük ezúton is elnézést kérünk.

Végül az alábbi lista azoknak a neveit tartalmazza, akiknek ezúton is köszönetet szeretnénk mondani a két különszám elkészítéséhez nyújtott szakmai, technikai segítségéért, köztük a cikkek, tanulmányok anonim lektorálásáért, nyelvi szerkesztésért és technikai támogatásért:

Árendás Zsuzsa,	K. Horváth Zsolt,	Nyilas Mihály,
Bartha Eszter,	Kállai Ernő,	P.Tóth Tamás,
Bernát Anikó,	Kovács Bori,	Plainer Zsuzsa,
Czibere Ibolya,	Kovács Mariann,	Sik Endre,
Csepeli György,	Kovai Cecília,	Simonyi Ágnes,
Csizmady Adrienne,	Krémer Balázs,	Sinclair, Stephen,
Csurgó Bernadett,	Kristóf Luca,	Sonnevend Júlia,
Dupcsik Csaba,	Kuczi Tibor,	Tóth Eszter,
Feischmidt Margit,	Lengyel György,	Tremlett, Annabel,
Hajdu Gábor,	Majtényi Balázs,	Vajda Róza,
Hegedűs István,	Makszim, Kristin,	Wessely Anna,
Husz Ildikó,	Medgyesi Márton,	Zolnay János.
Janky Béla,	Megyesi Boldizsár,	